

A LEGELŐELKÜLÖNÖZÉSI TÖRVÉNY VÉGREHAJTÁSA
HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN
(1836—1847)

A XVIII—XIX. század fordulóján, a háborús konjunktúra idején, az árutermelés nemcsak a földesúri majorságokban, hanem a jobbágyok egyes rétegeinek körében is fellendült, ez a folyamat az 1820-as évektől tovább erősödött. A paraszti árutermelés fokozódásával egyrészt előre haladt a jobbágyok differenciálódása, másrészt elmélyültek azok az ellentétek, amelyek a feudális termelési viszonyokból eredtek, ezek közül az 1848-as polgári forradalmat megelőző évtizedekben országosan kiéleződött a közös határ-, illetve legelőhasználat kérdése.¹

A közös határhasználat ekkor már akadályozta mind a földesúri, mind a jobbágyi árutermelést. Megszaporodtak azok a parasztmozgalmak, amelyek a földesúri földrablások, továbbá az úrbéres terhek emelése ellen irányultak. Az 1832—36. évi országgyűlés a legelő és rét aránytalan használatából eredő panaszok megszüntetése és a gazdálkodás elősegítése érdekében szabályozta a legelő elkülönítésének módját. Az országgyűlés végzése kimondta: a legelő megosztható a földesúr és a jobbágyok között, ha a földesúr vagy a jobbágyok többsége egyetért azzal. A rendelet értelmében az elkülönítés végbemeget a megye felügyelete alatt kötött „békességes egyezkedéssel” vagy pedig úrbéres per útján, a megállapodást vagy a per határozatát a Helytartótanács vizsgálja felül s hagyja jóvá.² A törvény a peres út esetére megszabta az egy egész telek után járó legelőilletmény nagyságát, s azt a helyi körülményektől függően 4—22 holdban állapította meg, de nem zárta ki annak lehetőségét sem, hogy a bő legelővel rendelkező helységeken az illetékes hatóság 22 hold felett állapítsa meg a jobbágyi járandóságot. A jobbágyok részére azonban nem vonatkozott a törvény előírása, a háznélküli zsellérek kizárta a részesedésből, csupán a házas zselléreknek biztosított legelőrészt 1/8 teleknek megfelelő nagyságban.³

Hódmezővásárhelyen a törvény kihirdetése után a jobbágyok két alapvető rétegét képező telkes jobbágyok és a földnélküli zsellérek eltérő módon értelmezték a legelőelkülönözéstről szóló törvényt, egyben azonban egységes álláspontot képviseltek, mindannyian az elkülönítés végrehajtása mellett szálltak síkra. Miután törekvésük találkozott a Károlyi család hasonló elképzelésével, 1838 októberében elkezdődhetett a vármegyei küldöttség jelenlétében a békességes egyezkedés, amely azonban csak hosszas tárgyalások és perlekedések után, közvetlenül a polgári forradalom kitörése előtt, 1847-ben vezetett eredményre.

¹ MÉREI GYULA: Mezőgazdasági árutermelés és a parasztság helyzete Magyarországon a feudalizmus válságának elmélyülése idején. Századok 1956/4—6. sz. 591.; VARGA JÁNOS: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767—1849. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 41. k. Bp. 1967. 63.

² VARGA J.: i. m. 65.; Magyarország története III. Egyetemi tankönyv. Bp. 1961. 228.

³ VARGA J.: i. m. 65—66.

Mielőtt azonban az egyezkedés részletes taglalására térnénk, szükségesnek tartjuk megvizsgálni azokat a helyi körülményeket, amelyek a földesúr és a jobbágyság egyezkedési készségét megvilágíthatják. Így vizsgálódásunk körébe vontuk a XIX. század első felének legelő- és réthasználatát, továbbá a közlegelő csonkításának formáit és okait.

A Hódmezővásárhelyi legelő- és réthasználat szabályozása a XVIII. század közepén alakult ki, amikor e tevékenységében a városi önkormányzatot a földesúri beavatkozás még nem csorbította. A szabályozásra az egykori, nagykiterjedésű legelők, puszták kisebbedése kényszerítette a város tanácsát. Az 1740-es években az orosházi és a komlói pusztá benépesülésével a vásárhelyiek elvesztették több évtizede szabadon gyakorolt legeltetési jogukat ezeken a területeken.⁴ A legelőterület csökkenéséhez vezetett a földművelés fejlődése, a szállások kialakulása is. A mezővárosi vezetés korlátozó intézkedésekre kényszerült, ezek sorát a rét tilalmazása nyitotta meg (1743), majd ezt követte az állatok kitiltása a szállások közül. A tanács szabályozta a város körüli nyomás (belső legelő) és a távolabb fekvő pusztá (külső legelő) használati rendjét, az előbbin a fejős és ígás jószágok legeltetését engedélyezte, míg az utóbbira a rideg tartásnak megfelelően a szilaj állatokat összetartó ménesek, gulyák, barmok, nyájak kerültek.⁵ A legeltetés rendjének szabályozása ugyanakkor még nem párosult az állatok számának korlátozásával, a város lakói — telkes jobbágyok és zsellérek — tehetségükhöz mérten annyi jószágot tarthattak a pusztákon, amennyit csak akartak. Miután a terheket nem a határ tényleges használata alapján, hanem a szántó arányában osztották szét, a nagyobb állatállománnyal rendelkező jobbágyok jobban hasznosíthatták a közlegelőt, mint vagyontalan társaik.⁶

Az urbárium bevezetésével (1772) a község és a földesúr földhasználata — a legelő és a nádló rét kivételével — véglegesen elkülönült egymástól.⁷ A *közös haszonvétele* lehetőséget teremtett arra, hogy a földesúr fokozatosan ellenőrzése alá vonja a legelő- és réthasználatot. A XVIII. század végére kialakult az a gyakorlat, hogy a városi tanács évről évre köteles volt időben előterjeszteni tilalmazott legelőit és réteit „a szükséges jóváhagyás okáért”.⁸ A közös haszonvétele érvényesítését látjuk abban is, hogy az uradalom engedélyével „megkaszáltatott legelő és rét” után a földesúrnak dézsma, rendszerint kilenced járt.⁹ A kiépülő majorsági gazdálkodás¹⁰ érdekeit védve az uradalmi tiszték szabták meg a kaszálás rendjét, idejét. 1815-ben a tanács arra kérte az uradalmat, hogy engedélyezze a nádló rétek kaszálását, mivel „a több esztendőbeli szárazság miatt az urbáriális nádló rétek többnyire szénának való gazra változván, a nádnak fogyatkozása miatt nádló réteket a szomszéd határokbán drága áron esztendőnként árendálni kéntelenítetnénk”.¹¹ E fogyatkozásukat a „réti gaz”

⁴ SZEREMLEI SAMU: Hód-Mező-Vásárhely története. III. Hódmezővásárhely 1907. 282., 287.; TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: Vásárhelyi testamentumok. Bp. 1961. 214.

⁵ SZEREMLEI S.: i. m. III. 373.; IV. 237—239.; TÁRKÁNY SZÜCS E.: i. m. 214—218.

⁶ TÁRKÁNY SZÜCS E.: i. m. 29.; ECKHART FERENC: A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761—1790-ig. Századok 1956/1—2. sz. 102.; WELLMANN IMRE: Az 1753-i alföldi parasztfelkelés. In: SPIRA GYÖRGY (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790. Bp. 1952. 157.

⁷ Károlyi család Levéltára. (Továbbiakban: KcsL.) 111. Ladula: Hold Mező Vásárhely Várossa Szabadmenetelű Lakosainak Urbárioma 1772.; TÁRKÁNY SZÜCS E.: i. m. 201.; SZEREMLEI S. i. m. III. 352—355.; VARGA J.: i. m. 60.

⁸ Csongrád megyei Levéltár. Hódmezővásárhely város Levéltára. Tanácsi iratok. (Továbbiakban: CsmL: Hmvh., tanácsi ir.) 3/a cs. 10/1802.; 1. még: 2/a cs. 53/1799., 19/1778., 25/1783., 29/1789.

⁹ Uo. 2/a cs. 43/1794., 3/a cs. 42/1808., 54/1811.

¹⁰ HANZÓ LAJOS: A délalföldi Károlyi uradalom gazdálkodása a XIX. század derekán. A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve. Orosháza 1960. 5.

¹¹ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 3/a cs. 80/1815.

lekaszálásával akarták pótolni. Ha nem kapják meg időben az uradalom engedélyét, a gaz „nem lesz alkalmas szénának” — írták a város vezetői. Ezt a körülményt az uradalmi tisztek arra használták fel, hogy a kaszálás „megeresztését” a város robotkötelezettségeinek teljesítéséhez kössék: „Amint a derekegyházi kaszáltatás vége felé léssen, e kérésre iránt a város bírái akkortájtban jelentsék magukat, serkentvén maguk is a népet, hogy e kaszáltatásnak hova előbbi végződésére az urbáriális ispán által kirendelendő városbeliek pontosan kiálljanak.”¹²

A maradványföldről kialakított „árendás telkek” bérlőinek az uradalom megtiltotta, hogy azokon lovakat, juhokat és sertéseket tartsanak, egyedül a telető szarvasmarhák tartását engedélyezte Szt. Mihálytól Gergely napig. Ugyancsak tilalmazták a bérleteken a tartósabb használatot jelző épületek, köztük karámok felállítását, kutak ásását.¹³

Megállapíthatjuk, hogy nem volt olyan kérdés a XIX. század első évtizedeiben a legelő- és réhasználat terén, amely ne „kívánta” volna meg a földesúri jóváhagyást, véleményének kikérését. Így az uradalom jelölte ki a külső legelőn az idegenek áthaladási útját, ellenőrizte a fűbér szedését, a réti „nyilasok” kiosztását, a pásztorok „regulációjá”-nak betartását stb.¹⁴

Ennél is érzékenyebben érintette a város lakosságát a közlegelő megcsonkítása. Már az úrbérrendezés előtt jelentős határrészek kerültek közvetlen földesúri kezelésbe. 1772-ig a földesúr majorságához csatolták Rárósnak, Mágocsnak felét, Sámson 1/4-ét, Újváros bizonyos részeit.¹⁵ A foglalások a XIX. század elején is folytatódtak. 1807-ben a földesúr „kivette” a város birtokából a Korháni rétet, s azt a mártélyi kertészeknek adta bérbe. A város panaszára válaszolva az uradalom kijelentette: „A földes uraság — tanulják meg a bírák — önnön földjéről való intézéséről a maga jobbagyainak tudósítással nem tartozik.”¹⁶ Hasonló összeütközések tanúi lehetünk a sámsoni és a földvári kertészeknek juttatott, a közlegelőt csorbító földfoglalások esetében is.¹⁷

A közlegelő csökkenéséhez vezetett az *uradalmi haszonbérlők* — mészárszékek kocsmák árendátorai — állatainak elszaporodása. Nemes Kovács István, az uradalmi mészárszék bérlője, „vágó marhák színe alatt” nagyszámú marhát hajtott a városi ökör- és baromjárásokra, s azokat olyan részen legeltette, „mely különben a contribuens lakosok marhájoktól tilalomba tartatik”¹⁸ — hangzik a város sérélmé 1802-ből. Czuber Leopold, orosházi vendégfogadós 46 ökröt, 900 darab birkát, az újvárosi kocsmáros 25 marhát és mintegy 400 darab birkát hajtott a közlegelőre.¹⁹

A város ismételten kérte az uradalomtól, tiltsa ki a haszonbérlők állatait a „közönséges legelőkről”, mivel ezek a „szabados érdemes személyek a közönséges legelőből való haszonvétel mellett a közterhekből, kivált a vidékiek, vagy éppen semmit sem, vagy igen kevésbé részesülnek”.²⁰ Az uradalom ekkor felszólította bérlőit, ne lépjenek túl az engedélyezett kereteket, ellenkező esetben, ha „az ide való árendás birtokukhoz juhaik, marháik számát nem mérsékelik”, elvesztik árendás birtokukat.²¹

¹² Uo.; 1. még: 3/a cs. 71/1814., 74/1814.

¹³ Uo. 2/a cs. 40/1793., 3/a cs. 22/1804., 23/1805.

¹⁴ Uo. 2/a cs. 43/1794., 45/1795., 53/1799., 3/a cs. 42/1808., 54/1811., 108/1819., 113/1810., 119/1814.

¹⁵ SZEREMLEI S.: i. m. III. 367—373.; IV. 47—49.

¹⁶ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 3/a cs. 30/1807.; 2/a cs. 54/1807.

¹⁷ Uo. 2/a cs. 46/1796.; 35/1792.; SZEREMLEI S.: i. m. III. 426.; IV. 279—281.

¹⁸ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 3/a cs. 10/1802.

¹⁹ Uo. 3/a cs. 67/1813.

²⁰ Uo. 3/a cs. 75/1814.

²¹ Uo.

Egyúttal megerősítette a város jogát a tilalmas helyeken legeltetett állatok „behajtására” és azok után büntetés pénz szedésére.²²

Az 1810-es évek elején, a gyapjúkonjunktúra hatására, az *uradalmi tisztek és a köztelherviselés* alól kibúvó *nemesek juhnyájai* valósággal „ellepték” a közlegelőt, a tilosban bitangoló kisézésekkel sorozatosan megsértették a belső legelő használatának rendjét. A „nyomáson a tehén, Gorzván pedig az ökör csordáknak helyek és legelőjük már éppen nem volna, erre nézve már 2 ízbeli publicatio által közönségesé tettük — írják a városi tanács tagjai —, hogy a meddő juhokat a pusztára kihajtsák, a fejős juhaikat pedig a nyomások szélein legeltessék, és Gorzsáról mindenféle juhokat kihajtsanak, hogy így a tehén és ökör csordák a legelőből ki ne szoríttassanak, azonban ennek semmi sikere sem volt, mivel a *közlakosok a hiatalbeli és nemes urakra utalván, a juhokat kihajtani ők sem akarják*,... holott az ilyes juhoknak mind a pusztákon volna a helyek.”²³ A tanács az elmúlt évek keserű tapasztalatai alapján nyomatékosan kérte az uradalmat: „méltóztasson olyatén hathatós rendelkezéseket tenni, hogy azon uraságok is, kiknek a juhaik a nyomásokon járnak, *régi jó szokás szerént* ... juhaikat a pusztára kihajtsák és fejős juhaikat a nyomások szélén legeltessék”, csak így várható el, hogy a közlakosokat „jobban lehessen ezen rendelés megtartására szorítani”.²⁴

A földes gazdák sem akartak az árutermelés versenyéből hátrányosan kikerülni, ezért az adódó alkalmat kihasználták a legeltetési rend felbomlasztására. A közlegelőből való egyenlőtlen részesedést tovább növelték azokkal a visszaélésekkel, amelyek egyértelműen az árutermelés jelentőségének fokozódását tükrözik számunkra. Közülük többen vidéki kereskedőkkel „közhaszonra” szarvasmarhákat, lovakat, juhokat vásároltak nagy számban, majd azokat a közlegelőn tartva „felhizlalták”. Más esetekben „tapasztaltatott az is — írja a tanács 1800-ban —, hogy több gazdák más vidéki lakosoknak marháit a közönséges legelőre s pusztákra befogadják, s a magok marháit gyanánt itt tartják”.²⁵

A visszaélések a rétosztásnál akként jelentkeztek, hogy „némely gazdák a Nemes Vármegyei és Uradalmi Tiszt Uraktól a réti nyilasaikat pénzen megvévén, a magok részét is mindjárt amellet szokták kimérettetni, amennyiben pedig a Tiszt Uraké a javán szokott kimérodni, ennél fogva, ha a vevők része is amellet adódik ki, a java rét csak egy néhány embereknek jut”.²⁶ Eközben a háznélküli zsellérek csak akkor kaptak réti kaszálót, ha a háztulajdonosoknak kiosztott „nyilasok” után maradt a rétből.²⁷

A városi tanács magatartását ekkor már egyértelműen a földes gazdák érdekei határozták meg. 1794-ben a zsellérek panaszára az uradalmi inspektor felszólította a tanácsot, ne csak a telkesek, „hanem a föld nélkül való helybéli lakosok is... igazságos proportio szerint részesüljenek” a közlegelőből.²⁸ Az igazságos proportio valójában a földnélküli zsellérek, akik a város lakosságának többségét tették ki, legeltetésének korlátozását jelentette. Ez nem volt ismeretlen jelenség Hódmezővásárhelyen,

²² Uo.; 3/a cs. 89/1816: sertések után darabonként 1 Ft 15 kr. juhok után 16 kr., szarvasmarhák esetén 1 Ft 6 kr. volt a „büntetés pénz”.

²³ Uo. 3/a cs. 108/1819.; 1. még: 3/a cs. 10/1802., 37/1807., 67/1813., 75/1814.; SZEREMLEI S.: i. m. IV. 239.

²⁴ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 3/a cs. 108/1819.

²⁵ Uo. 3/a cs. 2/1800.; SZEREMLEI S.: i. m. IV. 239.

²⁶ CsmL: Hmvh., tanácsülési jegyzőkönyv (Továbbiakban: tan. jkv.) 1833. szeptember 6.; KOVÁCS ÁGNES: A mezővárosi önkormányzat és a földesúri joghatóság a dél-alföldi Károlyi-uradalmakban (1722—1848). Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae Series Historica XXIV. Magyar Történeti Tanulmányok X. Debrecen 1977. 75.; CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 3/b cs. 1/1800., 4/1801.

²⁷ TÁRKÁNY SZÜCS E.: i. m. 219.; CsmL: Hmvh., tan. jkv. 1842. július 15., július 23.

ahol már az úrbérrendezés idején „fűbér” fizetésére kényszerítette a zselléreket a földesúr.²⁹ 1800-ban a város kérésére került sor, természetesen uradalmi jóváhagyással, a földnélküliek korlátozására, ettől kezdve egy-egy földnélküli lakosnak 10 darab „számosmarhát” engedélyeztek a „pascuumon”, a juhok tartásától pedig eltiltották őket. Ha mégis „felesszámú” jószágot tartottak a közlegelőn, tartoztak azok számát a város házánál bejelenteni és utánuk fűbért fizetni, mégpedig darabonként a szarvasmarhák, a növendéktinók és a méneses lovak után 17, a göboly ökrök után pedig 30 krajcárt. A telkesekre csak abban az esetben vonatkozott a fizetés kötelezettsége, ha vidékiekkel közhaszonra, kereskedés céljából tartottak marhát, lovat a közlegelőn, ezek után a földnélküliekhez hasonlóan 17–30 krajcárt fizettek a város kasszájába.³⁰

Vidéki lakosok a korlátozó intézkedéseket úgy akarták kijátszani, hogy a városban házat, más esetekben pedig helybeli nemesektől, uradalmi tisztaktól úrbéres földet, leggyakrabban telektörödéket vásároltak, miközben a közterheket nem viselték, állataikat a közlegelőre hajtották. Czuber Leopold, akivel már találkoztunk, 1813-ban „házvásárlás színe alatt” a fecskési pusztán juhkarámot állított fel mintegy 700 darab juhai tartására. A tanács kérte az uradalmat, rendelje el a karám elbontását és a juhok kihajtását a vásárhelyi pusztáról. Kérését azzal indokolta, hogy a közterheket viselő „föld nélkül való lakosoknak” is tilalmas a közös legelőn felesszámú jószágot tartani. Az uradalom válaszából egyértelműen kiderül hozzájárulása a karámépítéshez és a legeltetéshez: „a panaszlott fél az uraság tavalyi bárányaiból állította fel a vásárhelyi pascuumon legeltető juhát, azért az eddig néki elnézettethetik, továbbra azonban... meg nem engedtetik neki a legeltetés, hacsak Vásárhelyen földet nem szerez, s ahhoz képest a város közterheit is nem viseli.”³¹ Ez az álláspont a későbbiekben, különösen az 1830-as években, utat nyitott a város érdekeit sértő úrbéres földvásárlásoknak, miközben a földnélküli zsellérek ismételt kérésére sem osztott földet az uradalom törődéktelkek formájában. Olyanok kezére került tehát a hajdani remanencia nagyobbik része, akik bérlőként azt már előzőleg is birtokolták. A legelőkülönözési törvény kihirdetése után az úrbéresített telkek birtokosai benyújtották igényüket a közlegelőből való részesedésre.³² Egy 1845-ből származó adat szerint az 1359 $\frac{7}{8}$ úrbéres telekből 262 volt helybeli és vidéki nemesek kezén.³³

Bármennyire is differenciálódott a város társadalma éppen az áruterelés hatására, mégis *egységesen lépett fel saját földesúrával szemben, amikor annak* eddig „a vásárhelyi legelőn nem legeltetett” nyájai, gulyái kilépve a derekegyházi, a sámsoni és az újvárosi majorsági földekről *megjelentek a közlegelőn*. A XIX. század első évtizedeiben, majd második negyedében a gypjúkonjunktúra és a vágó marha iránti kereslet arra ösztönözte országosan az áruterelő nagybirtokot, hogy majorságát elsősorban legelőkkel gyarapítsa. Ez történhetett a korábbi bérletek felmondásával, a közlegelő csonkításával, regulációkkal és nem utolsó sorban az addig nem használt közlegelők „megszállásával”.

Az allodiális juhtenyésztés előretörése súlyosabb következményekkel járt, mint az eddig ismertetett, a közlegelőt csonkító esetek. A tét ekkor vált óriásivá, hiszen mind a mezővárosi parasztság, mind a földesúri érdek egy tőről fakadt, az áruterelés következményeiből. A kibontakozó összeütközések jelezték, mindkét fél a határ na-

²⁸ CsmL: Hmvh., tanácsi. ir. 2/a cs. 43/1794.

²⁹ Uo. legelőkülönözési iratok: (Továbbiakban: legelő. ir.) „Az 1776-ik évi perbeli Királyi leg Felsőbb határozat”; 1. még: SZEREMLEI S.: i. m. III. 373.

³⁰ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 3/a cs. 2/1800; Kovács Á.: i. m. 74.

³¹ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 3/a cs. 67/1813.

³² Uo. tan. jkv. 1837. április 8., 1840. június 16.

³³ Uo. tan. jkv. 79/1845. augusztus 3.

gyobbik részét kívánta magának megszerezni, illetve megtartani. A földesúr mögött állt a válsággal küszködő feudális társadalom a maga intézményeivel és a földesúri jogokat biztosító törvényeivel. A mezővárosi jobbágyság ezzel szemben régi kiváltságaira hivatkozva önmagára támaszkodhatott.

A Károlyi család a XVIII. század derekától kiépülő majorságaiban elsősorban állattartásra rendezkedett be. Az uradalmi jószágok azonban jó ideig megfértek a majorkodtatásra kiszakított határrészekeken, kezdetben Derekegyházán, később Újvároson és a sámsoni „urasági plágán”.³⁴ A megmaradt pusztákat a vásárhelyiek használhatták, jóllehet már az úrbérrendezés idején azt vallották, hogy „mindenféle marhájaknak nem elegendő a pascuum, mivel némely gazdák más, szomszéd határokra is el szokták hajtani sertéseiket”, továbbá „nem annyira a város földén, hanem... Földes Urunknak kegyes engedelmeiből s jó tetszéséből kiarendált pusztákon élnek”.³⁵ A XVIII. században még lehetőségük volt a vásárhelyi jobbágyoknak arra is, hogy árvizes években a „szokott nyomáson kívül”, az uraság sámsoni majorsági legelőjén tartásuk állataikat. A földesúri engedélyt erre azzal az indoklással kapták meg, hogy „az majorságom kára nélkül meglehet”.³⁶ A XIX. században viszont már a földesúr hajtotta megszorított jószágait a közlegelőre, természetesen a vásárhelyiek megkérdezése nélkül. A legeltetés kiterjesztésével párhuzamosan elvesztette a város korábban birtokolt árendás földjeit is. 1816-ban a földesúr bejelentette az újvárosi bérlet felmondását, ezt megtehetette, mert a szerződésekben ismételten kikötötte, az árenda ideje „földesúri tetszéséig” érvényes. „A bírák kezessége mellett árendába bírt 22 ²/₈ sessio földet többé a Méltóságos Uraság árendába ki nem adandja, hanem a maga használatjára megtartja.”³⁷ A majorság bővítésével egyidőben sor került határrendezésekre, földcserékre, amelyek az uradalom célszerűbb gazdálkodását kívánták elősegíteni.³⁸

A közlegelőn a földesúr 1816 előtt még nem legeltetett rendszeresen, kivéve néhány olyan esetet, amikor a vásárhelyiektől beszedett dézsmabarányokat, illetve vásárolt állatokat ideiglenesen, rövidebb ideig a pusztán tartotta. A legelőelkülönözési per idején, 1844-ben gyűjtött tanúvallomások alapján rekonstruálhatjuk a majorsági állattenyésztés kiterjesztését, az urasági birkanyájak és ökörcsordák kilépését a közlegelőre. Az 1816. évi nagy árvíz után „behovván az uraság a sok birkákat, annak erőszakos legeltetésével becsúszott a vásárhelyi pusztá legeltetési gyakorlatába”³⁹—vallották a szegvári tanúk, akik közül többen a derekegyházi majorság alkalmazottai, béresei és juhászai voltak. A vásárhelyiek szerint az uradalom „1817 és 1818 év táján, mikor a birka szaporodott, kezdette meg a legeltetést, az előljáróság egy ideig ellenzette, ... egy darab ideig használt is az ellenkezés, de lassan-lassan bejött a gyakorlatba”.⁴⁰ „A nagy árvíz után birka majorokat állított a Földes Uraság a maga pusztáján, s azt rendesen közel a vásárhelyi legelőhöz építette a maga földjén, hol alkalma volt néha a legelőre kicsapni, először alattomba, de később erőszakoskodással”⁴¹—olvashatjuk az egyik tanú vallomásából.

A földesúr először tehát a vásárhelyi közlegelő szélén nádkarámokat, juhászházakat, később pedig ispán házat, majd majorokat éppített, „mostanában azonban

³⁴ SZEREMLEI S.: i. m. IV. 251.; HANZÓ L.: i. m. 8.; WELLMANN I.: i. m. 158.; CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 1. cs. 130/1756., 151/é. n.; Uo. legelő. ir.: tanúvallomások.

³⁵ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 3/a cs. 124/é. n.; 1. még: 2/a cs. 2/1770.; KcsL: 111. Ladula 78/1770.

³⁶ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 2/a cs. 1/1770.

³⁷ Uo. 3/a cs. 85/1816.

³⁸ Uo. 3/a cs. 86/1816.

³⁹ Uo. legelő. ir.: tanúvallomások.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

már a vásárhelyi pusztára karámokat és kutakat is csináltatott”.⁴² A szegvári, a szentesi, a vásárhelyi és a komlói tanúk egyértelműen vallották: az árvíz előtt az uraság állatai „mindég bent legeltek Derekegyházán és Mágocson”, csak ezután lepték el a vásárhelyi legelő majorságok felőli oldalait Újvároson, Mágocson és Sámsonon. A város ellenkezése nem vezetett eredményre, jóllehet időnként „zálogot vettek” az uradalmi állatok közül, időnként „megcsapatták” az uraság pásztorait, s nem egy esetben el akarták bontani a juhkarámokat, a juhászházakat.

A juhok mellett megjelentek az 1820-as években az uradalmi barmok is, előbb a város ménese mellett Nagyhajlason, utóbb más határrészekben. „A foglalások úgy történtek — vallották a vásárhelyiek —, hogy az *Uradalom nagyszámú barmai beszorították a Közönség barmait* Sámsonból és Újvárosból, s ezen földeket e szerént apródonként kizárólag maga használta.”⁴³

Közvetlenül a legelőelkülönözési törvény megjelenése előtt, 1834-ben, Komlói Sámuel, a város akkori bírása, arról tudósította a tanácsstagokat, hogy „a Szél gazdaság ökor csorda kútjához közel, a Méltóságos Uraság részéről egy kutat kezdettek ásni..., hogy jövő tavasszal... gróf Károlyi István ő Nagyságának eddig derekegyházi pusztán legelni szokott, mintegy 100 vagy 120 darab marhából álló barmát szándékozik a vásárhelyi urbariális legelőre hajtani, s annak részére ásódna a kút”.⁴⁴ A város panaszára az uradalom azt válaszolta, hogy „nem kívánja ugyan a Méltóságos Uraság a lakosok marháit legelőjét szorítani, de mivel a *közlegeltetéshez... ő Nagyságának is jussa van*, s abba eddig kevésbé részesült, ezentúl pedig ezen jussát használni akarja”.⁴⁵ A városi tanács elismerte a földesúr „közlegeltetési jogát”, amit az kút nélkül gyakorolni nem tudott volna, ezért azt javasolta, hogy ne a szóban forgó helyen, hanem a „baromjárások közt, az úgynevezett Kakas szék mellett” ásasson kutat. A *kút jog* elismerése a város részéről azt is jelentette, hogy beleegyezett az adott terület huzamosabb használatába.⁴⁶

A legelőhasználatból eredő sorozatos összeütközések idején hirdették ki a városban az 1832—36. évi országgyűlés végzését. A városi társadalom egyes rétegei *eltérő módon értelmezték a törvény előírásait. A házas zsellérek számára úgy tűnt, végre teljesül évek óta ismételt követelésük, földhöz jutnak. Ez a magatartás a helyi viszonyok mellett az 1832—36. évi VI. tc. 3. paragrafusának félreértésén alapult. A törvénycíkket úgy értelmezték, hogy az nyolc úrbéres zsellérnek egy egésztelki járandóságot, 34 hold szántót, 22 hold kaszálót és ugyancsak 22 hold legelőt írt elő.*⁴⁷ 1837. február 22-én a városi tanács foglalkozott beadványukkal, „melyben az 1832/6. esztendei VI-ik tc. 3. paragrafus szerint meghatározott földmennyiség kiadását az előjáróság által kieszközöltetni kérik”.⁴⁸ A tanács visszautasította a kérelmet, mert „ilyen földek nyerhetése a felhozott törvénycíkkelyen nem alapul”.⁴⁹ A zselléreket azonban nem elégitette ki ez a válasz, ezért két hónappal később a törvénycíkket újabb, mégpedig „a legfelsőbb helyen” történő magyarázatát kérték.⁵⁰

A házas zsellérek követelésüket összekapcsolták az 1832—36. évi 11. törvénycíkkellyel, amely az úrbéres földek kiegészítéséről rendelkezett. A város tanácsa

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. tan. jkv. 1834. szeptember 29.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ A kút jogra vonatkozóan I. TÁRKÁNY SZÜCS E.: i. m. 216.

⁴⁷ SZEREMLEI S.: i. m. III. 492—494.; Magyarország története III. i. m. 230.: az ország más területein is tapasztalhatunk hasonló értelmezést.

⁴⁸ CsmL: Hmvh., tan. jkv. 1837. február 22.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo. tanácsi ir. 3/a cs. 124/1837.

ekkor a telekkiegészítés ügyében a vármegyéhez fordult, s a Helytartótanács 1776. évi végzésére hivatkozva, kérte a telkek kiegyesztését 1359 $\frac{7}{8}$ sessióra. A város szerint a helytartótanácsi rendeletet, amely többek között felszólította az uradalmat a telkek kiegyesztésére (1161 $\frac{3}{8}$ -ról 1359 $\frac{7}{8}$ -ra), a földesúr nem hajtotta végre, ezért ténylegesen csak 1161 $\frac{3}{8}$ telek után fizették a hadi adót. A hiányzó 198 $\frac{3}{8}$ sessiót, mint maradványföldet, az uradalom „árendás sessiók neve alatt” saját kezében tartotta meg.⁵¹ Újabb helytartótanácsi rendeletek hatására az uradalom elismerte a város követelésének jogosságát és a hiányzó sessiók „úrbér alá vételét önként (!) megajánlotta”, s a törvény értelmében hozzáfogott 1837-ben azok kiosztásához. A telkek azonban nem a zsellérek kezére jutottak, hanem a helybeli módosabb telkesek, nemesek és vidékiek részesültek a kiosztásnál előnyben. Elkeseredetten írták 1838. január 30-án: „a kiosztott úrbéres földekből teherviselő házas zsellérek még eddig a Méltóságos Uraságtól semmit sem kaptak.”⁵² Az igaerővel nem rendelkező zsellérek csak úgy juthattak volna az általuk követelt töredéktelkekhez (általában negyedtelkeket kértek), ha bizonyítják az úriszéken, hogy a vitatott sessiót, amelyre több jelentkező is volt, annak idején, az úrbérrendezés időszakában úrbéresként már birtokolták.⁵³

A földkérdés illetően lezárása az uradalom részéről, továbbá a legeltetés zselléreket sújtó korlátozása állandó elégedetlenséget váltott ki a legszegényebb rétegekből. Szomorúan kellett tapasztalniuk azt is, hogy a legelőkülönözési tárgyalásokon egyedül a telkesek rendelkeztek döntési joggal, s mindvégig saját érdekeiket képviselték. Emiatt sok esetben a tanácsot hibáztatták, úgy érezték, a város vezetői nem tesznek elégséges erőfeszítéseket jogos követeléseik kielégítésére, időnként „összejátszanak” az uradalmi tisztekkel, vármegyei nemesekkel.⁵⁴ Saját elképzelésüket a legelő tagosítására vonatkozóan már 1837 márciusában a tanács elé terjesztették, s ebben „kinek-kinek ház utáni legelői járandóságát másokétól különválva” kérték a törvény értelmében kiadni.⁵⁵

A telkes jobbágyok körében kétféle értelmezéssel találkozunk, egyes csoportok a telkek utáni járandóság kiszabása mellett kardoskodtak, abból indultak ki, hogy az egyezkedést úgysis legfelsőbb helyen hagyják jóvá, ezért nem szabad eltérni a törvény előírásaitól. A másik álláspont képviselői a törvényt akként értelmezték, hogy annak célja: „a jobbágyok jószágának elegendő legelője legyen, azt pedig senki jobban meg nem határozhatja, mint mi magunk, kik legelőinket legjobban esmérjük.”⁵⁶ Az utóbbi vélemény képviselői helyesen értelmezték a törvényt olyan szempontból, hogy „a telek utáni járandóság meghatározott mennyiségben per útján szokott megállapítani”,⁵⁷ s ez az egyezkedés természetével nem egyezik meg.

A kétféle értelmezés mögött azonban azonos érdek húzódott meg, képviselőik ugyanis egyetértettek abban, hogy a határ minél nagyobb részét szerezzék meg a földesúrral szemben, továbbá a város jelölje ki, ne pedig a földesúr az elkülönítésre kerülő határrészeket. Az első álláspont képviselői egy-egy sessió után a törvényben előírtat jóval meghaladó 50 holdban kívánták a jobbágyi illetményt megállapítani. A másik vélemény képviselői — az örökváltsági egyezkedések tapasztalatainak ismeretében — bizonyos nagyságú földterület átengedését javasolták, mégpedig úgy, hogy „megnyugtatóbb és célarányosabb lenne, ha a város jelöltetné ki az egyezkedésben

⁵¹ Uo. legelő. ir.: Gosztonyi Sándor uradalmi fiscális előterjesztése a vármegyéhez.

⁵² Uo.; tan. jkv. 1838. január 30.; SZEREMLEI S.: i. m. III. 495—501.

⁵³ CsmL: Hmvh., legelő. ir.: Gosztonyi Sándor uradalmi fiscális előterjesztése a vármegyéhez.; SZEREMLEI S.: i. m. III. 500.

⁵⁴ SZEREMLEI S.: i. m. III. 498—499.

⁵⁵ CsmL: Hmvh., tan. jkv. 1837. március 14.

⁵⁶ Uo. tanácsi ir. 10. cs. 213/1838—1844.

⁵⁷ Uo.

megállapítandó részt, eszerint a Méltóságos Grófok részére által lehetne engedni a legelőből külön-külön egy ezer, öszvesen 3 ezer holdat, a rétből pedig egész Körtvélyest”.⁵⁸

A két álláspont valójában csak az eljárási módban különbözött egymástól, hiszen bármelyik álláspont győzelme esetén is a határ több mint 90%-át a város kapta volna meg. Ugyanis az 1359 $\frac{7}{8}$ úrbéres telek, valamint a 2425 házas zsellért megillető 306 $\frac{1}{8}$ sessió — összesen 1666 sessió — után egyenként 50 holdat számítva 83 300 hold legelő jutott volna a város birtokába. Márpedig egy 1789-ből származó uradalmi összeírás szerint a közös használatú külső és belső legelő 89 479 hold terjedelmű volt.⁵⁹

A földesúri magatartást egyértelműen a törvény előírásaihoz való ragaszkodás határozta meg, a Károlyiak ugyanis módosítottak korábbi álláspontjukon — 1827-ben, az első örökváltásági tárgyalásokon mindössze 6228 hold elsőosztályú föld kiadását kérték a várostól⁶⁰ —, miután belátták: a törvényben maximálisan megszabott illetmény kiadása után is a határ tetemes része kerül birtokukba. A törvény egyúttal további ösztönzést adott a földesúri legeltetés kiterjesztésére, mivel a jobbágyokéval ellentétben a birtokosok legelőilletményét nem maximálta, hanem „minden olyan legelőt, amely a parasztok részének kimetszése után fennmaradt, egész terjedelmében a földbirtokosnak ítélte oda”.⁶¹ Mindez feljogosította a Károlyi testvéreket arra, hogy jussukat a várossal szemben a gyakorlatban is érvényesítsék. E magatartást érzékelteti az uradalom fiscálisának 1840-ből származó kijelentése: a juhszínek felállításában és használatában „az előljároságnak legkisebb joga sincs akadályoztatni a Tekintetes Uradalmat”.⁶² Ezzel szemben a város a vármegyéhez benyújtott panaszában arra hivatkozott, hogy az uradalom önkényesen megváltoztatta „a régi szokást”.⁶³

A törvény nemcsak a Károlyiakat, hanem a vármegyében élő nemeseket is felbátorította a közlegeltetésre. „A nagybirtokos vidékiek csupán csak azon célból vesznek úrbéres földeket és házakat, hogy itt lakosságot nyervén, temérdek jószágukat a vásárhelyi pusztán legeltethessék, és azáltal az adózó szegény népnek inkább kárára, mint hasznára legyenek”⁶⁴ — panaszolták a kisebb vagyonú jobbágyok és házas zsellérek a tanácshoz benyújtott, az előbbi visszaélések megszüntetését kérő folyamodványukban.

Botzkó Dániel a kamarai pusztákról 166 szarvasmarhát, 153 sertést, Jakabfi Márton 84 ökröt, Vági István 66 marhát, Tróglér János szentesi postamester 80 marhát, 36 lovat, Szegő József 162 marhát hajtott 1838 tavaszán a vásárhelyi közlegelőre.⁶⁵ Sváb Lőrinc csongrádi zsidó Babarczy Antal táblabírótól 1 $\frac{5}{8}$ sessió úrbéres földet vásárolt 1840-ben örök áron, majd azt követően „a vásárhelyi legelőre április 15-én 1318, április 25-én pedig 1666 juhot, május elején pedig 20 ökröt s 167 darab barmos marhát hajtott s azoknak legeltetésével a helybeli lakosokat károsítja”.⁶⁶ Ez a tendencia a legelőelkülönözési egyezkedés elhúzódása miatt egészen 1847-ig kimutatható. Így 1845-ben Návay László táblabíró, földéaki földesúr, a pusztára hajtott 2300 birkát és számos marhát, „azon ürügy alatt, hogy helybeli lakos Vajnai Jánostól $\frac{2}{4}$ (sessió) földet vett”.⁶⁷ Beliczai Pál táblabírónak, „ki szinte semmivel sem bír határunkon, a

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo. 10. cs. 236/1789.

⁶⁰ Uo. 4/a cs. 90/1827.: örökváltásági iratok.; SZEREMLEI S.: i. m. III. 470.

⁶¹ VARGA J.: i. m. 66.

⁶² CsmL: Hmvh., tan. jkv. 1840. május 7.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo. tan. jkv. 1837. április 8.

⁶⁵ Uo. tan. jkv. 1838. június 8.; 1. még: tan. jkv. 1839. november 11.

⁶⁶ Uo. tan. jkv. 1840. június 16.

⁶⁷ Uo. tan. jkv. 41/1845. június 3.

pusztán mégis juha és szarvasmarhája jár”.⁶⁸ Az utóbbi mint egy helybeli nemes majdani örököse próbált jogcímet szerezni a közlegelő használatára.

A városnak az egyezkedési tárgyalások alatt rendszeresen foglalkoznia kellett a felsoroltakhoz hasonló esetekkel, ezekhez járultak még azok a kihágások, amelyeket a helybeli állattulajdonosok követtek el. A tanács időnként kénytelen volt megismételni rendelkezését a juhok kitiltásáról, ellenkező esetben „a marhajárásokon talált karamok széjjel hányatni, a juhok pedig onnan kiverettetni fognak”.⁶⁹ Rendszeres ellenőrzésekkel igyekeztek „kiszűrni” azoknak a juhait, akik állataikat adózásra nem írárták fel. Sűrűn előfordult ugyanis, hogy a felíratás után vásároltak nagyszámú birkát, s hozzácsapták azokat a legelő nyájakhoz.⁷⁰ Gyakran a pásztorok rejtegették vidéki lakosok juhait, ökreit, így például egyetlen alkalommal csupán a Kovács ökörfalkáról 55 darab ökröt hajtottak be az ellenőrző városi esküdtek.⁷¹ A pásztorok egyre szigorúbb rendszabásaiban is kifejezésre jutott a hagyományos állattartás válsága, a legeltetési szabályok erélytelensége, a „régí jó szokás” megszűnése.

A városi „communitas” érdeke — összefüggésben az idegenek elleni fellépésekkel — ekkor még erősebbnek bizonyult a szokásrendet felbomlasztani akaró helybeliekkel szemben. Amikor néhány juhos gazda idegen kereskedőknek adta el 1840-ben hízott ürüit, s azokat a kereskedők hosszabb ideig a város pusztáján akarták legeltetni, a tanács kimondta: „mint vidékiek jószágait a vásárhelyi legelőn nem tarthatják”, továbbá „a városi lakosoknak egy kis része az egész város keze írásával a városi közlegelőre nem egyezhet”.⁷²

Ilyen körülmények között kezdődtek el és folytatódtak közel egy évtizedig a legelőelkülönözési tárgyalások, amelyeken az eltérő érdekek miatt egyre inkább kiéleződött a földesúr és jobbágys közötti viszony. Nem törekedtünk e tárgyalások valamennyi mozzanatát, eseményét bemutatni, hiszen Szeremlei Samu kronologikus sorrendbe szedte azokat, s megállapításainak nagy része ma is helytálló.⁷³

Az első egyezkedési kísérletre 1838. október 11-én került sor. A város részéről a 14 tanácstag mellett jelen volt 80 közlakos, akiket a népgyűlésen választottak meg, elsősorban a telkes jobbágyok, armalista nemesek közül kerültek ki.⁷⁴ A megyei küldöttség jelenlétében, amelyet Klauzál Gábor táblabíró vezetett, először az uradalom képviselője terjesztette elő ajánlatát. *A földesúri álláspont* ragaszkodott a törvény előírásaihoz, s jobbágytelkenként — nyolc úrbéres házas zsellért is egy telkesnek számítva — 22 hold legelő (1 hold 1200 négyszögöl nagyságú volt) átadására tett javaslatot, a rétből pedig a legelőilletményhez arányos részesedést terjesztett elő. Ennek elfogadása esetén mindössze 36 652 hold legelő jutott volna a város birtokába, amit az kevesellt. Az uradalom ekkor 26 holdra emelte fel ajánlatát, amely az 1359 $\frac{7}{8}$ úrbéres telek, továbbá az egyházak kezén levő 2 egész telek, valamint a 2425 házas zsellért illető 303 $\frac{1}{2}$ telek után (összesen 1666 sessio) 43 316 holdban állapította volna meg a városi legelő nagyságát.

A város részéről a már említett kétféle álláspont fogalmazódott meg, végül is többséget a telkek utáni 50 hold illetmény kiadását követelők kaptak. A városi „választmány” egyúttal a város egész határát be akarta vonni az egyezkedésbe, tehát azokat a határrészeket is, amelyeket a földesúr az úrbérrendezés előtt már allodiumához

⁶⁸ Uo. tan. jkv. 38/1845. május 14.

⁶⁹ Uo. tan. jkv. 217/1846. március 26.

⁷⁰ Uo. tan. jkv. 221/1846. május 2.; 231/1846. június 11.

⁷¹ Uo. tan. jkv. 227/1846. május 12.; 224/1846. május 8.; 63/1845. július 16. stb.

⁷² Uo. tan. jkv. 1840. június 29.

⁷³ SZEREMLEI S.: i. m. III. 504. s köv. 1.-ok.

⁷⁴ CsmL: Hmh., 10. cs. 213/1838—1844.

csatolt: Derekegyházát, Rárósnak és Mágocsnak felét, Sámsonnak $\frac{1}{4}$ -ét, Újvárosnak $\frac{1}{3}$ -át, Mártélyt, Kenyerét, Szikáncsot, Körtvélyest, továbbá a „közben-közben elfoglalt apróbb részeket”. A rétből a földesúr kezén hagyták volna azokat a részeket, „amelyek abból most a Méltóságos Uraság különös birtokában vagynak, ... a többiek pedig a városnál maradjanak”.⁷⁵ E javaslatukat ekkor még azzal indokolták, hogy „ennek a nagy tömeg népnek egyéb kenyér s adó pénz keresete a marhatartáson kívül nem volna”.⁷⁶

Az uradalom képviselője a város ajánlatát elfogadhatatlannak minősítette, „nemcsak azért, mert azáltal a Méltóságos Uraság a legelőből... egészen kizárattatna, hanem azonkívül többi birtokaiból is”.⁷⁷ A város ekkor jogainak bizonyítására felmutatta Károlyi Sándor 1727. évi egyezséglevelét,⁷⁸ az 1772. évi urbáriumot és az akkori, úrbéres pereskedés nyomán született 1776. évi helytartótanácsi végzést. A megyei küldöttség elutasítva a város álláspontját kijelentette: az 1727. évi egyezség erejét veszítette, mivel „az Urbárium Könyv a legelőt a Méltóságos Urasággal közösen lenni tartja, s abból a Méltóságos Uraságot az 1776-ik évi felsőbbi rendelet sem zárja ki”.⁷⁹ A város ekkor azt igyekezett bizonyítani, hogy 1772-ben az uradalmi jószágok még nem a városi legelőn, hanem Derekegyházán és más elszagatott részekben legeltek, s csak azután, a város gyakori panaszai ellenére kerültek a „közönséges legelőre”, s e foglalások révén tovább csökkent a jobbágyokat megillető legelőterület.

Miután a telkek utáni járandóság meghatározása nem vezetett eredményre, *előtérbe került a város másik álláspontja*, ennek megfelelően a „mostani legelőből” 3 ezer hold átengedését határozták el. Az uradalom képviselője ezt az ajánlatot sem fogadta el, mert a földesúri követelés 26 000 holdra terjedt ki, a rétből pedig a Mártélyi lapost, Körtvélyest, Barczy rétet, Atkát óhajtotta az uraság részére elkülöníteni.

Az álláspontok az első egyezkedési kísérlet harmadik napján (október 13-án) csekély mértékben közeledtek egymáshoz, a város ekkor a legelőből 7000 holdat, a rétből pedig Körtvélyesen kívül Mártély átengedését ajánlotta fel, az uradalom képviselője azonban mindezt „csekély ajánlat”-nak tartotta. Eredménytelenül zárult tehát az első egyezkedés, csupán az álláspontok tisztázódtak, egyértelművé vált, hogy mind-egyik fél a határ nagyobbik részét akarja magának megszerezni. Már ekkor elhangzott a város igénye az „eredeti földabrosz” (Vertics-féle térkép) és az 1776. évi úrbéri per iratanyagának megismerésére. A megyei küldöttség ezt a kérést meghallgatva felszólította az uradalmat, az újabb tárgyalások kezdetéig hozassa le Pestről, a Károlyi család levéltárából a Vertics-féle térképet.⁸⁰ A város változatlanul arra törekedett, hogy a térképre támaszkodva — megyei felügyelettel — előbb egészítsék ki az időközben allodiálisá változtatott területekkel a vásárhelyi határt, s csak azután jelöljék ki a földesúri és a városi legelőt.

1839-ben két alkalommal *folytatódott az egyezkedés*. Május 16-án Klauzál Gábor figyelmeztette a város képviselőit: az egyezségből haszna származik, mivel „az elkülönítés után a városi lakosság az uradalommal együtt nem legetetne, hanem a közös

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ SZEREMLEI S.: i. m. III. 259.; TÁRKÁNY SZÜCS E.: i. m. 69.; CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 1. cs. 130/1756.; legelő. ir.: „Gróf Károlyi Család, mint Földesúr Fölperessége alatt... indított legelőelkülönözési pernek... ellentálló Törvényes akadályok.” Károlyi Sándor taksás jobbágyainak valamennyi „pusztáját” átengedte 1727-ben, csupán Derekegyházát tartotta meg magának.

⁷⁹ CsmL: Hmvh., 10. cs. 213/1838—1844.

⁸⁰ Uo.

legeltetés örökké megszűnne”.⁸¹ A felszólítás ellenére a város ekkor már egyértelműen *kétségbe vonta a földesúr legeltetési jogát*. A Helytartótanács sokat említett 1776. évi végzésének ismeretében kijelentette: „már a legelői elkülönözés meg is történt.”⁸² Vélt igazát az egykori végzés következő soraira alapozta: „a legelő mezőre nézve a megye törvényszékének azon határozata, hogy ezen város lakosainak, mint akiknek tágasabb legelő mezőre elkerülhetetlenül szükségük van, azon állapotban, melyben most van, megmaradjon, helyben hagyatik.”⁸³

E tanulmány keretei nem teszik számunkra lehetővé, hogy az úrbéri per valamennyi mozzanatát feltárjuk, ezért csupán a legfontosabb körülmények felvázolására szorítkozhatunk. A per nagyobb távlatú háttérét Károlyi Ferenc 1756. évi úrbérrendezési kísérlete szolgáltatja, amikor a földesúr egyoldalúan felmondta a város kedvező helyzetét biztosító taksás viszonyt, s jobbágyait „örökös jobbágyként” súlyosabb szolgáltatásokra, mindenekelőtt a gyűlölt robotolásra akarta szorítani. Egyúttal olyan határrészeket csatolt kiépülő majorságához, amelyeket addig a város szabadon használhatott. A jobbágyi ellenállás engedményekre kényszerítette a földesurat, ez a meghátrálás azonban rövid ideig tartott, ugyanis az 1767. évi úrbéri rendelet végrehajtásával Hódmezővásárhely végleg elvesztette kedvezőbb helyzetét (1772), s a jobbágyfalvakhoz hasonlóan úrbéres szolgáltatások teljesítésére kényszerült.⁸⁴ Legnagyobb sérelme a „szegényebb adózó népnek” az volt, hogy az urbárium céljával ellentétben a terheket aránytalanul szabta meg, nem volt tekintettel a teherviselő képességre. A módosabb telkesek nagyszámú marháik után szolgáltatásokra nem kényszerültek, csupán telki állományuk nagysága alapján tartoztak a földesúri terheket teljesíteni. A szegényebb rétegeknek a közlegelő hasznából kevés jutott, a házas zselléreket pedig állataik után fűbér szedésével is sújtotta a földesúr. A kettős kizsákmányolás — a földesúri és gazdaparaszti — vezetett a Dajka János vezette mozgalom kibontakozásához közvetlenül az úrbérrendezés után.⁸⁵ Mária Terézia ennek hatására utasította a megyei törvényszéket, hogy a nép panaszainak jogosságát vizsgálja meg, s arról tegyen jelentést. Így született meg az 1776. évi helytartótanácsi végzés, amelynek végrehajtását a vármegyére bízták. A Helytartótanács felszólította a földesurat: a jelentős maradványföldekből úrbéres telkek kialakításával egészítse ki a jobbágytelkeket 1359 $\frac{7}{8}$ sessiora, s azokból elsősorban a nagyszámú házas zselléreket elégítse ki, másrészt eltiltotta a jobbágyok állattartását nehezítő foglалásoktól és a fűbér szedésétől. A helytartótanácsi rendelet miközben kötelezte a megyét arra, hogy „az adó telek nevelésén” munkálkodjék és a puszta népesítését ösztönözze az „oly nagy kiterjedésű földeken”, nem vonta kétségbe — az úrbéri rendelet alapján nem is tehet — a földesúr közlegeltetési jogát, csupán az állami adóalap bővítését, illetve védelmét szorgalmazta a földesúri önkényeskedéssel szemben. A határozat azonban papíron maradt, jól tükrözi ezt az a körülmény, hogy a földesúr a telepítéseket nem hajtotta végre, a remanenciából úrbéres telkek helyett árendás sessiókat alakított ki stb. Ebben szerepet játszott a vásárhelyi jobbágyok ellenállása is, akik nem vállalták az úrbéres telkekkel együttjáró terheket: „Innen történt tehát — írta Gosztonyi Sándor uradalmi fiscális a vármegyének —, hogy némely úrbéres jobbágy, ki a fizetést könnyebbnek vélte, földjét árendába íratta, amit a tisztség sem ellenzett.”⁸⁶

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

⁸³ Uo. legelő. ir.: „Az 1776-ik évi perbeli Királyi leg Felsőbb határozat.”

⁸⁴ TÁRKÁNY SZÚCS E.: i. m. 117.; HANZÓ L.: i. m. 5.; VÖRÖS KÁROLY: A parasztság útja a polgári forradalomhoz. Történelmi Szemle, 1973/1—2. sz. 220.

⁸⁵ HANZÓ L.: i. m. 5—12.; ECKHART F.: i. m. 100—104.; SZEREMLEI S.: i. m. III. 357—370.; TÁRKÁNY SZÚCS E.: i. m. 76—78.

⁸⁶ CsmL: Hmvh., legelő. ir.: Gosztonyi Sándor uradalmi fiscális előterjesztése a vármegyéhez.

E kényszerű kitérés után visszatérve az 1839 májusában folytatott egyezkedésre megállapíthatjuk, hogy az uradalom a földesúr közlegeltetési jogát egyrészt az urbáriumra, másrészt az 1832—36. évi törvényekre támaszkodva védte. Ragaszkodott korábbi követeléséhez, a külső legelőből 24 000, a belsőből 1000, a rétből pedig 5000 hold átadását kérte, vagy pedig minden telek után 30 hold illetmény kiadását ajánlotta fel. A vármegye nem fogadta el az utóbbi javaslatot, felszólította a feleket, kölcsönösen tegyenek engedményt egymásnak, s maradjanak a meghatározott nagyságú legelő-rész kiszabása mellett. Ennek elősegítése érdekében elrendelte az uradalomnak eső határrész kitérését, hogy a város meggyőződhessen a földesúri legelő kiterjedéséről és a várost illető részről.

1839. november 3-án, immár a *harmadik egyezkedési terminus alkalmával*, a város úgy vélekedett, hogy „a kijelölt darabrés az egész pusztának majdcsak nem a fele részét teszi, jóságára nézve pedig annál, ami a városi község részére maradna, sokkal többet ér, mivel a pusztának a legjobb és leghasznosabb része esnék el”.⁸⁷ Az uradalom képviselője ugyanekkor elutasította a térkép és a peres iratok kiszolgáltatását, mivel „ő Méltóságok átaljában egyezni kívánván, se a pörnek, se a mappának előmutatására a barátságos egyezés útján, mint szükségtelen documentumokra, nem hajlandók”.⁸⁸ A város azonban továbbra is ragaszkodott az egyezkedés feltételeként az említett iratok bemutatásához, az uradalom halogató taktikája ugyanis megerősítette azt a gyanúját, hogy „már egyszer a földes uraság a legelő használatából bírói ítélet által kizárattott, a legelőelkülönözésnek helye nem lehet”.⁸⁹

A barátságos egyezés megkötésének újabb meghiúsulása arra készítette a város vezetőit, hogy megváltoztassák eddigi álláspontjukat. Ebben döntő szerepet játszottak azok a „folyamodványok”, amelyekben az állattulajdonosok a földesúri legeltetés kiterjesztésének megakadályozását sürgették.⁹⁰ Miként láttuk, az uradalom az 1832—36. évi törvény kihirdetése és az egyezkedés megkezdése óta egyre több állatot legeltetett a pusztán, újabb juhszíneket, kutakat építtetett. A legelő részint uradalmi cselédek jószágaival, részint uradalmi juhnyájakkal évenként „annyira el szokott boríthatni”, hogy azok miatt a lakosság igavonó jószágai mindinkább kiszorultak addig háborítatlan járasaiból.⁹¹ A legelőelkülönözés befejezését sürgetők emellett az elburjánzó földvásárlások megszüntetését várták az egyezségtől.

1841. június 3-án a város eltekintett a követelt dokumentumok bemutatásától, egyúttal 12 000 hold nagyságú legelő átadását ajánlotta az uradalomnak, továbbá hajlandó volt lemondani a Mártélyi laposról és Körtvélyesről.⁹² Az uradalom képviselője azonban nem tett további engedményt, arra hivatkozott, hogy a gróftól „semmi újabb utasítást nem kapott, elébbeni kívánatjából semmit sem engedhet”,⁹³ s marad korábbi ajánlata, a telkek utáni 30 hold kiadása mellett.

Ezzel *lezárult a barátságos egyezkedési tárgyalások időszaka*, miközben megérlelődtek a legelőelkülönözési per feltételei. Ezek közül a *juhszínek ügyében* kibontakozott pereskedést kell megemlítenünk. A vármegye eltiltotta a földesurat a további terjeszkedéstől, egyúttal elrendelte a pusztán emelt juhszínek eltávolítását.⁹⁴ Károlyi György azonban törvényes óvást emelt e végzés ellen a Helytartótanácsnál, amely

⁸⁷ Uo. tanácsi ir. 10. cs. 213/1838—1844.; tan. jkv. 1839. szeptember 3.

⁸⁸ Uo. tanácsi ir. 10. cs. 213/1838—1844.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo. tan. jkv. 1839. november 11.; 1840. április 9.; tanácsi ir. 10. cs. 213/1838—1844.

⁹¹ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 10. cs. 213/1838—1844.

⁹² Uo.; SZEREMLEI S.: i. m. III. 509.

⁹³ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 10. cs. 213/1838—1844.

⁹⁴ Uo. tanácsi ir. 10. cs. 177/1843., 215/1844.; SZEREMLEI S.: i. m. III. 516—517.

megsemmisítette a megye határozatát és a „rendes úrbéri per útjára” tette át a város sérelmének vizsgálatát.⁹⁵ A vármegye védte saját döntését, szembeszegült a helytartó-tanácsi leirattal, egyúttal megbízta országgyűlési követeit, hogy az országgyűlésen terjesszék elő a megyei álláspontot.⁹⁶ A liberális és konzervatív erők összeütközéséből az utóbbiak kerültek ki győztesen, amikor a királyi leirat megsemmisítette az országgyűlés végzését, amelyben az a juhszínék eltávolítását fogadta el.⁹⁷

A város ezzel egyidőben, maga mögött érezve a megye támogatását, határozott intézkedéseket hozott földesura ellen, elrendelte a külső legelőn ásott kutak megsemmisítését. Sor került a legeltetési rend újabb szabályozására is, de a korábbi gyakorlattól eltérően a város vezetői ezúttal nem kérték az uradalom jóváhagyását.⁹⁸

Az uradalom 1844. február 23-án bejelentette, miután a város évek óta nem tett lépéseket, valójában a földesúri érdekeknek megfelelő engedményeket, peres útra „viszi” a legelőelkülönözés ügyét. A város elutasította az igazságtalan vádakát, kijelentette: egyedül az uradalom felelős a békességes egyezkedés meghiúsulásáért, mivel nem szolgáltatva ki a kért iratokat és térképet, s az egyezkedés időszakában „csak foglalásait, juhszínépítését, legeltetése terjeszkedését üzte”.⁹⁹ Március 5-én népgyűlésen jelentették be a per kezdetét, amelyen a lakosság elítélte az uradalom „törvénybeütköző” lépéseit, egyúttal felhatalmazta a tanácsot a város jogainak védelmére, a per városi bizonyító anyagának beszerzésére.¹⁰⁰

A kibontakozó per egyoldalúan a földesúri érdekek érvényesülését tükrözi, így a város meghallgatása nélkül született meg 1845 elején az úriszéki ítélet, amely annak a földesúri véleménynek adott hangot, hogy nincs törvényes akadálya a peres úton történő elkülönözésnek. A város erőfeszítései arra irányultak, hogy bebizonyítsa, bírói ítélettel már megtörtént az elkülönözés, ezért egy újabb elkülönözésnek nincs jogalapja. Az 1832—36. évi törvény azon pontjából indult ki, amely kimondta: a földesurat azokban a helységekben nem illeti meg a legelőből való részesedés, ahol az úrbárium behozatala előtt vagy azt követően szerződéssel lemondott a legelő használatáról, illetve ahol már szabályozó per ítélete tiltotta el a közlegelő használatától.¹⁰¹ A város a Helytartótanács 1776. évi végzését ilyen ítéletnek tekintette, amelyben a város kizárólagos legeltetési jogát elismerte, tehát per útján kizárta a közlegelő használatából a földesurat, csak a város egykori vezetőinek engedékenységéből léphetett ki állataival a majorsági területekről. A megyei tisztviselők előtt tett tanúvallomások is a város kizárólagos legelőhasználatát támasztják alá, hiszen „valahányszor az uradalmi marhák a most elkülönöztetni kért legelőre kijöttek, mindannyiszor meg is zálogoltattak”¹⁰² — olvashatjuk a város indokai között.

Az úriszéki ítélettel szemben a város „legfelsőbb helyen”, a királyi kancelláriánál, illetve a királynál keresett törvényes védelmet, ismételten kérte az 1776. évi per iratanyagának, mint legfőbb bizonyítéknak, kiadását. Hiába született azonban e fórumokon „pártfogó” állásfoglalás, a végrehajtás során a város „beleütközött” a feudális jogszolgáltatás áthatolhatatlan labirintusába. A kért iratok kiadását a Helytartótanács megtagadta, csupán annyit sikerült a városnak elérnie, hogy az egyoldalúan

⁹⁵ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 10. cs. 215/1844.; SZEREMLEI S.: i. m. III. 516.

⁹⁶ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 10. cs. 215/1844.

⁹⁷ SZEREMLEI S.: i. m. III. 518.

⁹⁸ CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 10. cs. 217/1844.: az uradalom a vármegyéhez fordul panaszával: „Vásárhelyen hír szerint az Előljárásnál jelenleg oly városi végzés létezik, mellyel az itteni Földes Uraság közlegelőn fennálló minden kútjainak erőszakos lebontása és használhatatlanná tétele a Tanácsra bízott.” A vármegye ekkor eltiltotta a várost „minden erőszakolás tételétől”.

⁹⁹ Uo. tanácsi ir. 10. cs. 215/1844.; 213/1838—1844.

¹⁰⁰ Uo.; tan. jkv. 1844. július 6.; július 8.

¹⁰¹ VARGA J.: i. m. 65.: CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 161/1843.

¹⁰² CsmL: Hmvh., legelő. ir.: tanúvallomások.

hozott úriszéki ítéletet megsemmisítve a megyei törvényszékhez került újból a legelő-elkülönözési per.¹⁰³

A város időközben az örökváltsági egyezkedés felújítására tett kísérletet földesuránál, azonban elutasító választ kapott: mindaddig „a városnak örökváltságát megengedni nem hajlandók..., míg a legelő elkülönözve és végrehajtással sikeresítve nem lesz”.¹⁰⁴ A földesúri taktikához tartoztak egyúttal olyan lépések is, mint a bérletek felmondása, a robotnapok számának növelése, a városi önkormányzat jogainak csorbítása stb. E lépések mögött az a határozott szándék húzódott meg, amely a város egységének megbontását célozta, amit az 1840-es évek derekán bekövetkező ínséges évek hatására sikerült is elérnie. 1846 februárjában a tanács egyezkedési készségéről tett tanúbizonyságot, elhatározta, az örökváltsági egyezkedés folytatása érdekében is visszalép a Károlyiak további törvénybe idézésétől.¹⁰⁵ A per folytatását azonban már nem lehetett megakadályozni, ezzel magyarázható, hogy szinte egyidőben, 1847. április 17-én, illetve április 20-án megszületett a barátságos egyezség és a megye peres ítélete is.¹⁰⁶ Az elkülönözési egyezség azonban, miután jóváhagyása a Helytartótanács részéről 1847. június 1-én megtörtént, hatálytalanította a bírói végzést.¹⁰⁷

Az 1847. április 17-én kötött egyezség kimondta: a közlegelőből minden egyes telek után 32 hold illetmény jár, így az 1666 sessió után 53 312 hold legelő kerül a város birtokába. „Úrbéri legelő címen” a külső legelőből 42 746, a belsőből pedig 10 566 hold illeti a várost. Közös használatban marad a rét, az utakat nem számítják be a városi legelő részbe, egyúttal a város temetőinek területét kiegészítik 30 holddal, ugyancsak 30 holdat enged át az uradalom „vályogverés céljára”. Megállapították azokat a kisebb térségeket is, amelyek (pl. malom, téglaház stb. környéke) továbbra is majorsági kezelésben maradtak. A városnak kijelölt területeken kívül a határ többi része „egyedül a földesuraság kizáró birtokában marad”. A közös legeltetés 1847. október 1-én megszűnik, ezután mindegyik fél „a maga téreire tartozik visszavonulni”. Az egyezséglevél azzal a bejelentéssel zárult, hogy a felek az elkülönözési perről kölcsönösen lemondanak, s azt „megszűntnek nyilvánítják”.¹⁰⁸

Az egyezség után a városi és földesúri legelők nagysága és aránya a következő volt:¹⁰⁹

	Városi birtok	%	Uradalmi birtok	%	Közös birtok	%	Összesen (= 100%)
Belső legelő	10 566	41,3	15 016	58,7	—	—	25 582 hold
Külső legelő	42 746	53,7	36 824	46,3	—	—	79 570 hold
Rét	—	—	—	—	23 344	—	23 344 hold

¹⁰³ SZEREMLEI S.: i. m. III. 538.; CsmL: Hmvh., legelő. ir.: a város folyamodványa V. Ferdinándhoz 1846. június 28-án.

¹⁰⁴ CsmL: Hmvh., tan. jkv. 197/1846. február 7.

¹⁰⁵ Uo. tan. jkv. 1846. február 9.: „Bizonyos, hogy a tekintetes K. Tábla előtt folytatandó perünk hosszas menetelő lenne, a legelői pert pedig inkább rövidíteni, mintsem hosszabbítani lenne szükség.”

¹⁰⁶ SZEREMLEI S.: i. m. III. 539—540.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ CsmL: Hmvh., legelő. ir.: „Város egyessége az Uradalommal 1847. április 17.”; SZEREMLEI S.: i. m. III. 539—540.

¹⁰⁹ CsmL: Hmvh., legelő. ir.: „Város egyessége az Uradalommal 1847. április 17.”; KcsL: 96. Ladula 62/1847., 63/1847., 64/1847.; CsmL: Hmvh., tanácsi ir. 10. cs. 236/1789.

1847. augusztus 8-án népgyűlésen megválasztották azt a városi küldöttséget, amelynek feladata a *legelőkiosztás tervének* elkészítése volt. E „népképviselési testületben” a módosabb telkes jobbágyok, állattulajdonosok voltak a hangadók, mindez tükröződött az elkészült tagosítási tervzetben is.¹¹⁰

Városi közös használatra kevés földet hagytak meg, s általában az a cél vezette őket, hogy egy-egy telkes jobbágy minél nagyobb legelőrészt kapjon. A tanyatulajdonosok érdekeit védve megállapították: a helyi körülmények miatt nem lehet a törvényt olyan értelemben végrehajtani, ahogyan az „a legelőbeli illetőségnek a szántó és kasszáló földekkel egy tagban leendő kihalását rendeli el”. Abból indultak ki, hogy a tanyák birtokosai tetemes költségeket, beruházásokat tettek, ezért a tagosítás végrehajtásával „5—6, vagy talán több helyes jobbágynek nagyszerű tanyája és beruházásai $\frac{2}{8}$ vagy talán $\frac{4}{8}$ telket bíró jobbágynek esnének”. A tagosítás a szántó- és kasszálóterületekkel csupán a puszta- és nyomásszéli tanyaföldek esetében hajtható végre. E földek kihalása után a belső legelőből a házas zsellérek, a külsőből pedig a telkes gazdákat kívánták kielégíteni. Miután a legelő kisebb részében másodosztályú vízállásos térségekből, szikekből és semlyékekből állt, célszerűnek tartották mind a belső, mind a külső legelőt 2—2 dűlőre osztani, úgy, hogy a másodosztályúból részesülő jobbágyokat arányosan nagyobb területtel kárpótolnák.

Javaslatukat azzal indokolták, hogy a belső legelő a „jövendőre nézve” értékeesebb, mint a külső, továbbá „a csekély vagy semmi erővel nem bíró házas zsellér kiszorítván a léirt távolságú (3—5 mérföld, *R. I.*) legelőre, bekövetkezne az, hogy ő az ott esendő illetőséget annyi távolságra szükséges erő hiányában maga nem művelhetné, hanem kénytelen lenne földes gazda szomszédjainak, és talán ezek által önkényesen meghatározandó díj mellett, haszonbérbe adni”, ez pedig ellenkezne a törvénnyel. Egyúttal azt is szem előtt tartották, hogy a házas zsellérek házukhoz, a telkesek pedig tanyájukhoz legközelebb eső részeken kapják meg járandóságukat. Eszerint a házas zselléreknek, a tarjániakkal kezdve, a belső legelő solti és páléi térségében kezdenék a kiosztást, majd folytatnák a nyomás Rárós, illetve Makó felőli oldalán. A telkes jobbágyok tanyájuk sorszáma szerint kapnák meg illetményüket, a mártélyi és rárósi oldalon levők a puszta Mágocs felőli részén, a „kutasai tájékon lévők” a puszta közepén, a csomorkányi és makói oldalon birtokos gazdák pedig a puszta Földvár, Sámson és Makó irányában elterülő részein. Azok a gazdák, akiknek több házuk és belső telkük van, kötelesek bejelenteni igényüket, hogy melyik telkük után kívánják legelőjük kihalását. Kivételt csak a nyomás-, illetve pusztaszéli tanyák tulajdonosai jelentenek, akik tanyaföldjükhöz csatolva kapnák meg illetményüket.

Végezetül egyet értettek abban, hogy a mérnöki munkálatok, legalábbis a belső legelő térségében, 1848 tavaszáig végrehajthatók. A belső legelő mielőbbi kimérésével biztosíthatja a város, hogy a házas zsellérek, akiknek úgy sincs állatállományuk, s bizonyára szántani akarják a nekik juttatott parcellákat, „szánthatnak s arathatnak” már a jövő évben. E javaslat megszűletésében bizonyára szerepet játszott az elmúlt ínséges évek tapasztalata és a földnélküliek soha nem szűnő földkövetelése. A telkesek legelőjét 1848. október 1-ig tervezték kimérni, mivel „feles lábas jószágaitól még az idén a nem kedvező vásárok miatt meg nem szabadulhattak, kiknek tehát, hogy e megszabadulást kár nélkül tehessék, legalább némelyiknek még a jövő évben legelő mezőre van szükségök”. Amíg azonban illetményüket ki nem mérték, legeltetési arányt kell közöttük megszabni.

1847. szeptember 12-én a népgyűlés elfogadta a választmány fenti előterjesztését, vita csupán a puszta- és nyomásszéli gazdáknak tett engedmény miatt alakult ki, a

¹¹⁰ CsmL: Hmvh., legelő. ir.: a legelő kiosztásának terve 1847. szeptember 10.; "A H. M. Vásárhelyi kül s belső Legelőjének s Rétjének részletes s összes kiszámítása."

jelenlevők többsége azonban helybenhagyta a tervezetet. Ezek után került sor 1847 szeptemberének végén a városi és a földesúri legelő elkülönítésére, a határjelek felállítására.¹¹¹ Október 5-én Szabó László uradalmi fiscális már arról tudósíthatta földesurát, hogy a városnak bizonyos kiegészítésekkel ténylegesen 53 362 hold legelőt adtak át, továbbá október 1-vel a közös legeltetést megszüntették, elávolították kölcsönösen a juhászknnyhókat, saját legelőjükre hajtották át állataikat.¹¹²

Látszólag mindkét fél elégedett volt az egyezkedéssel, hiszen a város „hálás szívvel” köszönte meg földesura „atyai jóságát”, mivel a szomszédos helységekkel ellentétben a törvényben előírt 22 hold helyett 32 holdban adta ki jobbágysai illetményét.¹¹³ Valójában a közlegelő elkülönítésének módja magán viselte mindazokat az *ellentmondásokat*, amelyek országosan is megfigyelhetők voltak. Ezek közül összefoglalásként csak a legfontosabbakat emeljük ki. A törvény végrehajtása egyértelműen a földbirtokos Károlyiaknak kedvezett, hiszen a legelő elkülönítésével hatalmas kiterjedésű, mintegy a határ felét kitevő magánlegelőhöz jutottak, miközben a város lakosai ezután arra kényszerültek, hogy az addig használt közös legelőket pénzért bérbé vegyék.¹¹⁴ Legsúlyosabb helyzetbe a háznélküli zsellérek kerültek, a legelőelkülönözési törvény alapján e bő határu mezővárosban is kizárták őket a legelőhasználatból. A mintegy másfélezer háznélküli zsellérfamilia elegendő munkaerőt biztosított a helybeli gazdagparasztoknak és a földesúri majorságoknak. Cselédként, bérmunkásként a kizsákmányolt agrárproletariátus sorait gyarapították.¹¹⁵

A földesúr „atyai jósága” abban nyilvánult meg, hogy a törvény fogyatékosait és a városi társadalom megosztottságát kihasználva érvényesítette legeltetési jogát olyan határrészekben is, ahol addig e joggal nem élt. Miközben az egyezkedés idején a törvény szellemének védőjeként tetszelgett jobbágysai előtt, már eleve kevesebbet ígért, mint amennyinek kiadásához az örökváltsági tárgyalások kezdetekor, az 1820-as évek végén hajlott. A gazdálkodás célszerűségét hangoztatva a határ legjobb részeit kívánta magának kihalítani, s e vágya a végrehajtással teljesült is. A Károlyiak sem tértek el osztályérdekeikhez ragaszkodó nagybirtokos társaiktól, amikor taktikájukat a mindenkori helyzethez igazítva hol az örökváltsági egyezkedés folytatásának megtagadásával, hol a bérletek és egyéb kedvezmények megvonásával próbálták akaratukat jobbágysaikkra kényszeríteni.

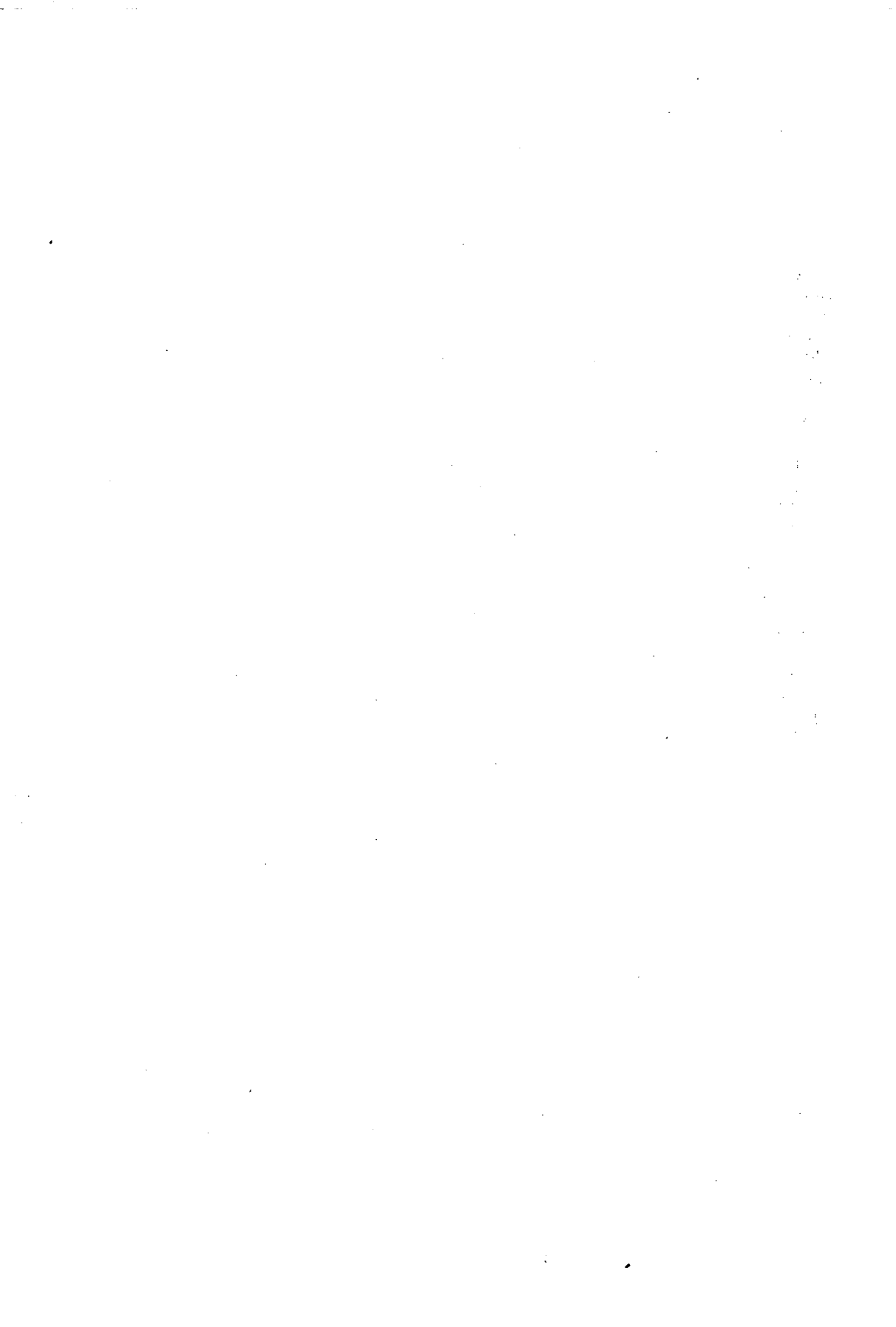
¹¹¹ Uo. legelő. ir.: az 1847. szeptember 12-én tartott négyülés jegyzőkönyve.; 1847. október 5-én keltezett jelentés a legelőelkülönözés végrehajtásáról.

¹¹² Uo.; SZEREMLEI S.: i. m. III. 542—543.

¹¹³ CsmL: Hmvh., legelő. ir.: „Város egysége az Uradalommal 1847. április 17.”; SZEREMLEI S.: i. m. III. 540.; A szomszédos Orosházán 18 holdban állapították meg peres úton a jobbágysai járandóságát. I. NAGY GYULA (szerk.): Orosháza története. Orosháza 1965. 291.

¹¹⁴ KcsL: 111. Ladula: Haszonbérlési szerződés, 1848. április 11.; I. még: VARGA J.: i. m. 68.

¹¹⁵ CsmL: Hmvh., tan. jkv. 79/1845. augusztus 3.: HANZÓ L.: i. m. 18.

István Rákos

DURCHFÜHRUNG DES GESETZES ÜBER WEIDEABSONDERUNGEN IN
HÓDMEZŐVÁSÁRHELY
(1836—1847)

Der Verfasser stellt den Empfang des Weideabsonderungsgesetzes in Hódmezővásárhely zwischen 1832—1836. dar. Er schildert im weiteren die Umstände, infolge deren das Gesetz von den einzelnen gesellschaftlichen Schichten verschiedener Art angenommen wurde. Die feldlosen Kätner hofften auf Feld, die Bauern mit Grundstück hofften aber auf ein Recht, das ihnen den Gutsherren gegenüber den ausschliesslichen Gebrauch der Gemeinweide sichern würde. Den Hintergrund ihrer Bestrebungen bildete ein Verlangen: man solle mit den Gemeinwirtschaften aufhören und die Absonderungen vollziehen, denn die Entwicklung verlangt diese Änderungen.

Der Aufsatz banachrichtigt über die Erweiterung der Gutsherr-Meierhöfe. Gegen 1810. erhöhte die Nachfrage nach Wolle und Rindvieh. Im Zusammenhang damit erschienen überall die Schafherden der Gutsherren. Verkürzung der Gemeinweiden bedeutete auch die Erscheinung der Rindvieh der Pachtmieter: Adelige aus Komitat, herrschaftlicher Offiziere und ländlicher Händler. Infolge der Güterproduktionsentwicklung wurden die Leibeigenen der Stadt differenziert. Dazu kam noch der ungleiche Gebrauch der Gemeinweiden. Für die Feldlosen wurde der Gebrauch der Weiden beschränkt. Dieser Umstand wies darauf hin, dass die Massnahmen des Stadtrates die Interessen der Rindviehbesitzer beeinflussen.

Der Verfasser zeigt die friedlichen Verhandlungsversuche zwischen 1838—1844. Er führt dann den Leser weiter bis zu der Notwendigkeit, als der Prozessweg gewählt wurde (1844—1847). Durch viele neuen Angaben schildert der Verfasser die Ausbreitung der Gutsherr-Meierhöfe, die sich auch während der Verhandlungen vollzog. In diesem Prozess stiessen die Interessen der Gutsherren und die ihrer Leibeigenen zusammen. Die Verhandlungen zogen sich in die Länge und infolge dessen siegten die Interessen der Grundstück- und Rindviehbesitzer. Vor dem Abschluss des Prozesses erkannten Letztere das gutsherrliche Weiderecht und im Jahre 1847. schlossen ein Abkommen über die Weideabsonderungen. Dieses schrieb die Weidebezüge für ein Grundstück — statt dem im Gesetz vorgeschriebenen 22 Joch — nach 32 Joch vor. So geriet 53 362 Joch in städtlichen Besitz, während die Familie Károlyi verfügte von dieser Zeit ab über riesige Privatweiden.